

TÜSKÉS GÁBOR

NÉPI VALLÁSOSSÁG, TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK ÉS TEOLÓGIA

*« Mert akik a szenttel szentül bán-
nak, megszentelődnek, és akiket erre
megtanítottak, azok meg tudnak
majd felelni. »*

(Bölcs. 6,10)

Újabb érdeklődés a népi vallásosság iránt

Az utóbbi évtizedekben számos tudományágban tapasztalható fokozott figyelem a népi vallásosság iránt. A társadalomtudományi érdeklődés jórészt arra vezethető vissza, hogy a kultúrában uralkodó racionalizmus fokozatosan válsághelyzetbe került. Újfajta érdeklődés alakult ki a népi kultúra jelenségei iránt, s a megismerés új áramlatai a benne rejlő szakrális és vallásos értékek újrafelfedezésére törekszenek. Valójában nagyon keveset tudunk arról, hogyan funkcionál a népi vallásosság, milyen alapvető emberi szándékok és célok jutnak benne kifejezésre, hogyan keletkezik és milyen körülmények hatására tűnik el a szemünk elől. Ezért a figyelem fokozatosan a vallás empirikus valósága, a megélt vallásosság felé fordult.

A társadalomtudományok elméleteit és fogalomhasználatát sokáig a kereszténység körében kialakult elképzelések és értékek határozták meg; a hivatalos keresztény vallásból származó értelmezési lehetőségek sokáig megfelelőnek és alkalmasnak látszottak általában a vallás és a vallásosság tanulmányozására is. Ma már nem értetődik magától ezeknek a kérdéseknek deduktív elemzése a kereszténység fogalmaival; az élő vallásosság tanulmányozása szükségtelenné teszi az ilyen előzetes elképzelések felhasználását. Ezért a vallásosság empirikus vizsgálata terén az az induktív eljárás vált általánosan elfogadottá, amelynek során a kutatás módszerei és elméletei közvetlenül a vallás, a vallásosság megélt valóságából származnak.

Ezzel párhuzamos fordulat látszik végbemenni a teológiában is, amely egyrészt a szekularizált valóság iránt

mutatott érdeklődés, másrészt a « tiszta hit »-re figyelés korszaka után belátja látóköre tágításának szükségességét, s új szintézis lehetőségét keresi hit és vallás, profanitás és szakralitás között. A népi vallásosság kérdése a teológiában akkor merült fel különös élességgel, amikor látszólag keresztény környezetben egyre kevesebb látható jele volt a hitnek. Ma már úgy tűnik, a népi vallásosság megnyilvánulásainak leértékelése és figyelmen kívül hagyása tulajdonított a mélypontra, és mind az egyházi hierarchia képviselői, mind a teológusok kiegyensúlyozottabb, átgondoltabb véleményre törekszenek. Lassan terjed a fölismerés, hogy a népi vallásosságban nem minden pusztán mágia, ceremónia vagy folklór, s hogy ezek a valóságok nem is állnak olyan messze a hit korábban már elfogadott kifejezésformáitól.

A teológiai megítélés ilyen alakulásában különböző irányból érkező áramlatok játszottak közre. Elsőként említjük, hogy az egyháznak mint Isten népének a felfogása egyre szélesebb körben mind mélyebb gyökeret ereszt. Az így kialakuló egyházkép már nem a kiemelkedő csúcokra, hanem sokkal inkább a hívő nép egész valóságára figyelmet sugallja. Ennek következtében a nép már nem pusztán a figyelem tárgya, hanem alanya is egyben, amely tevékenyen részt vesz saját valóságának alakításában és értelmezésében. Terjed a fölismerés, hogy a népi vallásosságban megnyilvánuló hit kifejezési formái — hiányosságuk ellenére — az ember Istennel való találkozásának legsajátosabb értékeit juttatják érvényre.

A másik körülmény — amit a vallásértelmezés antropológiai fordulatának is lehetne nevezni — egy, az emberi valósághoz közelebb álló, az eddiginél kevésbé racionális és puritán, antropológia-központúbb teológia kialakulása, ami jelentős mértékben hozzájárul a II. vatikáni zsinat által hozott újítások körül kialakult viták, véleménykülönbségek termékennyé tételéhez. Eddig a népi vallásosság közvetlen élménytere jórészt el volt zárva az intézményes teológiától. Az újabb felfogás szerint a népi vallásosság a vallásos tapasztalat egyik fontos forrása, amiből a teológiának bőven kell merítenie és közvetítenie. Az ember hitét cselekedeteivel az elképzelt ideálhoz viszonyítva éppúgy csupán alacsonyabb szinten tudja megvalósítani, mint a teológus elméleteivel, s ha kölcsönösen tagadják egymást, nem vesznek tudomást egymásról vagy alaptalanul egymás fölé rendelik magukat, mindketten veszítenek. Az ember emocionalitása és racionalitása közti egyensúlyra törekvés helyezheti csak kellő megvilágításba a népi vallásosság értékeit.

Végül megemlítendő a « felvilágosult » pasztoráció krízise, a korábbi pasztorális elképzelések kritikai felülvizsgálatának folyamata. A korábbi pasztorációs modellek a hit kifejezési formáit mintegy « felülről » irányították. Ez a felfogás az intézményes egyház és a népi vallásosság közti feszültség fokozásával fokozatosan a peremterületek felé szorította a népi vallásosság kifejezési formáit, s közben saját vallási puritanizmusának lett az áldozata. Ugyanakkor azonban az intézményes egyház gyengülésével párhuzamosan a népi vallásosság szerepének fokozódása volt megfigyelhető.

Mi a népi vallásosság?

A népi vallásossággal szemben az így megváltozott magatartás új vizsgálati módszerek kialakulására adott lehetőséget. Bár a társadalomtudományok indítéka, kiindulópontja számos esetben eltér a teológiai vizsgálódások motivációitól, a hivatalos egyházi formák és az attól eltérő vallási helyzet viszonyáról a különböző történeti, néprajzi, szociológiai módszerekkel készített tényközlések és helyzetleírások számos alkalmat adnak elméleti következtetések levonására, ami viszont további teológiai értelmezéseket tesz lehetővé.

Kiindulásként mindenekelőtt azt kellene meghatároznunk, mit értsünk a népi vallásosság oly sokféleképpen használt fogalmán. Olyan közös meghatározást kell keresni, amely egyaránt megfelel a társadalomtudományoknak és a teológiának. A népi vallásosságot a legkézenfekvőbbben ellentétpárjával, a hivatalos vallásossággal szembeállítva közelíthetjük meg. Ez a meghatározás kétirányú lehatárolást jelent. Népi vallásosságon egyrészt a « tömegek » vallásos megnyilvánulásait értjük, szembeállítva azt egy kulturális vagy vallási szempontból képzett kisebbség vallásosságával. Másrészt « népi »-nek azokat a megnyilvánulásokat nevezzük, amelyek különböznek a hivatalos elképzeléstől, s mintegy az intézményes és hivatalos formák peremterületein keletkeztek, illetve ott maradtak meg. A hivatalos vallásosság ebben az összefüggésben mint egy tekintélyi testület által jóváhagyott, kodifikált normák betartásával megalapozott, különböző vallásos intézmények ellenőrzése alatt álló, azok által előírt szabályok szerint élő vallásosság ragadható meg. A népi vallásosságot ezzel szemben mindezek kisebb vagy nagyobb mértékű hiánya jellemzi.

A népi és a hivatalos vallásosság hordozói, a « tömeg » és az « elit » a történelmi-társadalmi körülmények meghatározottságában a tapasztalat két különböző szintjét jelentik. Szem előtt kell tartani azt is, hogy állandóan változó

viszonyrendszer van a népi és a hivatalos vallásosság között, egyik sem vizsgálható a másik nélkül. Állandóan jelenlévő feszültséget jelentenek a vallásosság formáiban, s mint egy kölcsönös cselekvés két pólusa is felfoghatók. Az « elit » mások számára igazolt vallási tartalmakat hoz létre és közvetít, s ezek a közvetítések a « nép »-nek szólnak. Így az elit és a népi vallásosság megnyilvánulási formáinak interakciója egy — a köztük lévő dialektikus viszonyt jól tükröző — konfliktuselméleti modell segítségével is leírható. A fogalmaknak ez a dinamikus értelmezése végül lehetővé teszi azt is, hogy a népi vallásosság formáinak állandóan zajló intézményesülési folyamatát is megfigyeljük.

A népi vallásosság társadalomtörténetének kutatása a népi vallásosság jelenségeinek tér- és időbeli koordinátáit tárja föl. Ennek során egyrészt számolni kell a nehézséggel, hogy az egyháztörténet eddig jórészt az egyház külső fejlődésére figyelt, s az egyházi szervezet kapcsolata a hivekkel, a vallásosság története, valamint a pasztoráció, az igehirdetés hatásának vizsgálata teljesen figyelmén kívül maradt. Ebből a szempontból jórészt feldolgozatlanok például a kateketikai, homiletikai tapasztalatok, a zsinatok pasztorálteológiai elképzelései és azok megvalósulása is. Másrészt a kutatásnak tisztában kell lennie azzal, hogy a nép vallásos életéről a legtöbb följegyzést a vallásos elitekhez tartozók készítették, ami alapvetően meghatározza a források jellegét, használatát és értékelését.

A népi vallásosság történelmi-kulturális kontextusára fordítva a figyelmet, Európa keresztény hitre térítése egy hosszú távon lejátszódó, térben és időben változó intenzitású akkulturációs folyamatként is felfogható, amelynek során a vallásos tapasztalat hivatalos és népi formái között állandó integráció ment végbe. A népi vallásosság ebben az összefüggésben úgy is tekinthető, mint a hivatalos vallásosság által eltűnésre ítélt vallásos formák maradványainak összessége. Az ókeresztény egyházban szelíd, koordinált, többé-kevésbé egyenlő viszony volt a népi és a hivatalos vallásosság között. A kezdeti kiegyensúlyozottság után a feudális államok megalakulásával, majd a tridenti zsinat határozatainak következtében kialakult klerikális elit egy szűken értelmezett egyházfogalmat akart érvényesíteni. Ettől kezdve egyre inkább a hivatalos vallásosság lett az uralkodó, « normális » jellegű, a fokozatosan peremre szoruló népi vallásosságot pedig primitívnek, irracionálisnak, « abnormális »-nak bélyegezték. A klérus a művelt világiakkal intellektuális elitet alkotva fokozatosan elkülönült a beavatatlan, illiterátus tömegektől. A hivatalos és népi vallásosság között ellentétes,

alá-fölé rendelő viszony alakult ki, amelynek során a népi megnyilvánulásokat igyekeztek kizárni a vallásos mezőből. Visszatekintve az is megfigyelhető, hogy a népi és a hivatalos vallásosság közti különbségek és feszültségek jórészt a vallásos elit szerepétől és annak a vallásos életben megnyilvánuló tekintélyétől függenek. Ha ez a tekintély erős, központi akaratot juttat kifejezésre, akkor a különbségek és a feszültségek csökkennek, csak burkolt módon jutnak kifejezésre, a tekintély gyöngülésével viszont a feszültség fokozódik és egyre nyilvánvalóbbá válik.

A vallási néprajz szerepe

A népi vallásosság kutatása terén a társadalomtudományok közül a legtöbbet talán a vallási néprajz teheti. Ennek feladata definíciószerűen a vallásos népelet és az állandóan változó, alapjaiban azonban a hagyomány és a közösség által meghatározott vallásos népi kultúra egészének és különböző megjelenési formáinak morfológiai és funkcionális szempontok szerint történő vizsgálata. Feladata továbbá a vallásos népi kultúra történeti alakulásának, földrajzi elterjedésének és társadalmi kapcsolatainak leírása, szellemi-lelki alapjainak, mozgatóerőinek és a benne kifejezésre jutó sajátos élettapasztalatnak, életbölcseességnek a feltárása, értelmezése. A vallási néprajz többek között kutatja az áhitatformák változásának történeti gyökereit. Jól látható ez például a szentek kultusztörténetében, ahol a tisztelet tér- és időbeli elterjedése felvilágosítást ad az egyház által szorgalmazott, ill. a nép körében tiszteletnek örvendő szentek kölcsönös elfogadására vagy elvetésére, a választás szempontjaira. Fény derül itt ezen kívül a kulturális, politikai kapcsolatok, befolyások közvetítésére, a szenttisztelet különböző funkcióira annak megnyilvánulási formái és a társadalmi típusok szerint.

A népi vallásosság jelenségei néprajzi eszközökkel fenomenológiai szinten olyan vallásos cselekvésrendszerként is leírhatók, amelyben a szereplők bizonyos szabályokat követve kommunikációs folyamat részeseivé válnak. Itt a vallásos cselekmények jelrendszerként funkcionálnak, s a kommunikatív cselekmények összetevőire bontása után megalkotott modell alkalmas a népi vallásosság jellemzésére. Ezzel a néprajz már a vallásos cselekvések értelme után is kérdez, s egy következő lépésben funkcionális szemléletének megfelelően azt vizsgálja, hogy a szakrális cselekmények és a hozzájuk kapcsolódó társadalmi, gazdasági, politikai tényezők milyen funkciót töltenek be a közösségek életében.

A népi vallásosság szociológiai kutatása sokáig ugyancsak leíró jellegű volt. A vallásszociológusok a hivatalos vallásosság megnyilvánulásainak a nép által történő átvételét, a vallásos elképzelések hatását elsősorban a vallásgyakorlat, a kollektív vallásos magatartás szempontjai szerint tanulmányozták. Ezek megvilágításához a kutatás közvetkező szintjén megfelelő változókkal kiegészített értelmezési kulcsokat hívtak segítségül. Ilyen értelmezési kulcsok például az erkölcsi és a szentségi élet, a viszony a hivatalos egyházhoz, a különböző hittételek elfogadása, a szentek tisztelete, a körmenetek, a vallásos ünnepek megülése, a különböző áhitatformák. A konkrét megnyilvánulási formáktól elvonatkoztatott, eredményesen alkalmazott hermeneutikai kulcsok a « szimbolikus », a « mágikus », a « fantázia-dus », a « misztikus », az « ünnepi », a « teátrális », a « közösségi » és a « politikai ». Az ilyen leírások számos további következtetésre adnak alkalmat. Az elméletek közül itt csak egy, a népi vallásosság kutatása szempontjából különösen gyümölcsözőnek bizonyult modellt idézünk.

Ribeiro de Oliveira a vallásos magatartás kifejezőit olyan, a « szent »-hez való differenciált viszonyt tükröző konstellációkba foglalta össze, amelyekhez megfelelő cselekvésrendszer tartozik. 1. A devóciós konstelláció a tisztelet, a hódolat kifejezője. Olyan belső magatartást takar, melynek során a hívő hódolatával baráti viszonyba kerül a felsőbbrendű lényekkel, s ezzel lelki javakat akar biztosítani magának. 2. A protektori konstellációban a hívő alá akarja vetni magát a természetfölötti lényeknek, s ezzel segítséget próbál kieszközölni tőlük a nehéz helyzetekben. Hasznót, a földi ügyek elrendeződését reméli a viszonytól, ezért végez bizonyos szertartásokat. 3. Evangéliumi konstelláció. 4. Szakramentális konstelláció. A konstellációk arányával a népi vallásosság jól leírható, százalékarányuk jellemzi a vallásosságot. Ezen kívül még más konstellációk (pl. társadalmi-politikai) is lehetségesek, s a rendszer az adott kulturális környezethez alkalmazva, megfelelő hipotézisekkel kiegészítve jó alapot adhat a vallásosság vizsgálatára.

Szociológiai szempontok

Szociológiai szempontból a hivatalos és népi vallásosság fogalmak használata helyett inkább a vallásosság formáiról lehet beszélni. Ezeknek a formáknak a tartalmát a hivatalos és a népi vallásosság közti mindenkori viszony határozza meg. Ebben az értelemben a hivatalos és a népi vallásosság dinamikus rendszerként is fölfogható, amelyben a fogalmak és az értelmezések használata az adott helyzet sajátosságaitól függ. Másszóval, a népi vallásosság egy specializálódási folyamat funkciójaként is értelmezhető. A népi vallásosság kifejezés használata épen a vallásosság formái-

nak ebben a folyamatban betöltött helyétől függ. Ha ugyanis a normák nem kodifikálódnak, akkor a hétköznapi ember, a « tömeg » magatartását lehet hivatalos vallásosságnak nevezni. Ebben az esetben a vallás specialistái hozzák létre a variációkat, s ezzel ők képviselik a népi vallásosságot. Így a hivatalos vallásosság-népi vallásosság dichotómiája a specialisták-nem specialisták közti ellentét ideológiai összetevőjeként is értelmezhető.

A hivatalos vallásosság tehát mindig maga után vonja a nem hivatalos vallásosság lehetőségét. Így lényegét tekintve mindkét forma egy hivatalossá válásnak a folyamatába illeszkedik, amelyben tekintélyi alapon némely megnyilvánulást hivatalosnak tekintenek, másokat nem. A népi vallásosság társadalomtörténete tele van olyan példákkal, amelyek megmutatják, hogy egyrészt a vallásos elit számos elemet vett át a népi kultusból, és ezeket beépítette saját rendszerébe, másrészt pedig az elit kultúra elemei populárizálódtak és alkalmazkodtak a népi szemlélethez. Így a hivatalos vallásosság sem statikus valóságot jelöl, hanem a hivatalossá válás folyamatának egy szintjét. Ebben a funkcionális összefüggésben a népi vallásosság fogalma a nem hivatalos vallásosság fogalmával is helyettesíthető.

A népi vallásosság szociológiai vizsgálata során meg kell különböztetni egyrészt azt, amit az emberek érvényesnek tartanak magukra nézve, másrészt azt, amit ebből a gyakorlatban megvalósítanak. Itt bevezethető az operatív vallásosság terminusa, amely a vallás empirikus valóságának az ember életében betöltött funkcióira utal. Mind a hivatalos, mind a nem hivatalos vallásosságnak operatív jellegűnek, tehát funkcionálisnak kell lennie, mert különben egyik sem tudna fennmaradni. A figyelmet ezért az operatív jellegű hivatalos vallásosság és az ugyancsak operatív jellegű nem hivatalos (népi) vallásosság közti viszonyra kell fordítani.

Ez a viszony leegyszerűsítve háromféle lehet:

1. A hivatalos és a nem hivatalos vallásosság elkülönülnek egymástól. Viszonyuk lehet együttműködő, közömbös, versengő vagy kölcsönösen kizáró jellegű. Az is lehetséges, hogy semmiféle kapcsolat sincs közöttük.

2. A hivatalos és a nem hivatalos vallásosság szinkretikus formában egymásba olvadnak. Az asszimilációs folyamat során a vallásosságnak új formái jöhetnek létre.

3. A hivatalos és a nem hivatalos vallásosság kölcsönösen befolyásolják egymást. Adott esetben az egyik a másik helyébe léphet.

Ebben az összefüggésben a hivatalossá válás folyamatának az alakulása a vallási specialisták helyzetétől és funkciójától függ. Ez a folyamat — a rendszerképződés általános törvényszerűsége alapján — szelektív módon megy végbe: bizonyos elemeket a középpontba állít, másokat a peremre szorít. A vallásosság egyes elemei, a vallásos aktivitás bizonyos megnyilvánulásai a középpontban, mások a periférián helyezkednek el. Ebben az értelmezésben a népi vallásosság a vallási rendszerképződés szelektivitásának termékeként is fölfogható. A folyamat a periférikus és a középponti elemek arányával, azok egymással való lépéstartásának változásával, az egyházi irányítás és a népi vallásosság közti fáziseltolódással jellemezhető.

A népi vallásosság teológiai értelmezése

Már e néhány példából is jól látszik, hogy társadalomtudományi megállapítások teológiai értelmezése a népi vallásosság esetében sem könnyű feladat. Ennek oka egyrészt abban keresendő, hogy ezek a tudományágak a valóság különböző aspektusait vizsgálják, mindegyik a saját eszközeivel. Másrészt, míg a teológia a kinyilatkoztatás felől közelít, s normatív, értékelő jelleggel a valóság értelmét interpretálja, addig a társadalomtudományok a valóságot a vallásos magartartás felől látják és tisztán analitikus igénnyel magyarázzák, értelmezéseik nem tartalmazzak értékitéletet. A társadalomtudományok a teológus számára sokszor másodlagosnak tűnő jelenségeket vizsgálják, s különösen érdekesek nekik azok a formák, amelyek nem a vallásos tanításból fakadnak, hanem amelyeket az ember közvetlen szükséglete hoz létre, őriz meg és alakít újjá. A társadalomtudományok hajlamosak arra, hogy a vallásos jelenségeket saját kutatási területük szempontjaira redukálják. Ez a teológia szempontjából önmagában még nem baj, sőt a társadalomtudományok éppen akkor használnak igazán a teológiának, ha egyéni értelmezésük szerint, teljesen tudományos és « profán » módon, saját módszereikkel vizsgálják az adott jelenségeket, és minél kevésbé vannak megterhelve teológiai érveléssel. Úgy írják le a társadalmi folyamatokat, hogy nem adják egyben azok teológiai értelmezését is. Sőt az egyháztörténeti tényeket megtisztítják a rájuk rakódott teológiai meztől, s anélkül is megnevezhetővé teszik, mintegy « átírják » őket. Feladatuk lenne ezen kívül egyrészt a teológia normatív interpretációinak és látásmódjának analízise, másrészt a teológiai kijelentések egy bizonyos társadalmi kategória elképzeléseinek kifejezéseiként történő elemzése.

A kapcsolatot tovább nehezíti, hogy a teológia a valóság totális, végső, egyetemes értelmezését tűzi ki célul, a társadalomtudományok viszont csak bizonyos részleteket ragadnak ki a valóságból, s mint adott változók közti viszonyokat értelmezik azokat. A népi vallásosság összetett jelenségének teológiai értelmezése ezért csak a társadalomtudományok interdiszciplináris kutatásainak összehangolásával lehetséges. A társadalomtudományok a népi vallásosság terén is annál jobban segítik a konkrét teológiai értelmezést, minél kevésbé törekszenek a saját szemléletmódjuk és a teológiai értelmezés közti feszültség feloldására. A teológia feladata viszont itt nem annyira a szintézis megteremtése, hanem a rendszerétől idegen elemek integrálásával az egyes tudományágak eredményeinek konfrontálása és interpretálása.

Eközben a teológiát egyrészt óvni kell a népi vallásosságnak egyfajta intellektualizmusból fakadó leértékelésétől, amely a népi vallásossággal kapcsolatban könnyen hajlamos leszűkítő módon pusztán annak emocionalitásáról beszélni, a benne kifejezésre jutó teljes testi, lelki, szellemi élet figyelembevétele helyett. Ez a leértékelés sokszor megmutatkozhat a gyakorlat terén is, amikor a teológia magabiztosan moralizál, s a világképébe nem illőt mint fölösleges ember-társi aktivitást egyszerűen elutasítja. Másrészt óvni kell a teológiát a pedagógiai hangvételtől, amely a megszólítottaknál eleve alacsonyabb szintű fejlettséget feltételez. Ez a felfogás a szellemi-lelki dolgok abszolút irányíthatóságába vetett tévhitből fakad, noha épp a népi vallásosság területén jól látható, hogy ezek a dolgok nem mindig irányíthatók, s néha minden igyekezet ellenére maguktól jönnek létre. Az ilyen lehatárolt értelmezés és lekezelés helyett a teológiának sokkal inkább a népi vallásosság alapját képező valóság-tudat föltárására van szüksége. Ehhez kell igénybe vennie a társadalomtudományok segítségét.

Ahhoz, hogy a teológia hű tudjon maradni lényegéhez, sokkal jobban kellene reflektálnia a népi vallásosság jelenségeire, mint azt a valóságban teszi. A teológia és a népi vallásosság kapcsolata lényegében az elmélet-gyakorlat viszonyának felel meg. A népi vallásossággal szemben a teológia nem lehet pusztán normatív jellegű, mivel éppen a népi vallásosság gyakorlata lehetne fő megismerési forrása. Az így keletkező tudományos reflexió aztán természetesen visszahat a gyakorlatra, s ezáltal a teológia a népi vallásosság egyik alakító mozzanata lesz. Ideális esetben tehát a teológiának kettős, kreatív és normatív kapcsolata van a népi vallásossággal, ellenkező esetben kommunikációs zavar ke-

letkezik közöttük, s könnyen mindketten jelentésüket veszítik.

Míg a teológia mint szabadon irányított emberi vállalkozás az emberi tevékenység minden történelmi meghatározottságát is magán viseli, addig a népi vallásosság — bár nyitottsága miatt a hivatalos tanításon kívüli elemek felé a legkülönfélébb torzító hatásoknak van kitéve, s ezzel sokszor veszélyeztetni látszik az ortodox vallásgyakorlatot —, mivel nem olyan önkényesen irányított, közelebb van a hit és a vallásosság eredeti forrásához, mint a teológia. Ezért a népi vallásosságban az ember lelki-szellemi lehetőségei közvetlenebbül jutnak szóhoz, mint a teológiában. A népi vallásosság « előnye » éppen abban van, hogy újra és újra az eredeti kinyilatkoztatás inspirálja és hordozza, vagyis ezt a kinyilatkoztatást eredetében és nem a rendszeresen kidolgozott teológián keresztül, annak sokszor beszűkítő rendszerén átszűrve kapja. A kegyelem segítségével egyszerűen elfogadja és megvalósítja az emberit, annak minden lehetőségével együtt, s elég bátor ahhoz, hogy ebben az értelemben szinte még « pogány » is legyen.

A népi vallásosság méltósága olyan életfelfogáson nyugszik, amelyben folyamatos az átmenet a természetestől a természetfölöttihez, az időben létezőtől az örökkévalóhoz, az emberitől az istenihez. A népi vallásosságot a természetfölöttire való ráutaltság tudata hordozza, felfogásában Isten a teljesen más, de mégsem vagyunk elválasztva tőle. Nem menekül ebből a világból, de tudja, hogy a világnak szüksége van kiegészítésre. A népi vallásosság gyakran szilárdabban megőrizte ezt a tudást, mint a teológia. Története ebben az értelemben a teljes valóság egységéért vívott állandó harcként is felfogható.

Mivel nemcsak a teológiának, hanem a hitnek és a benne adott kinyilatkoztatásnak is van története, s ezt a történetet mindaz meghatározza és továbbviszi, ami lejátszódott az ember történelmében, azért a teológiának azt is meg kell vizsgálnia, a nép mivel járult és járul hozzá önmaga, élete és történelme által a hitnek és a kinyilatkoztatásnak ehhez a történetéhez. Ennek tudatosítására azért lenne szükség, mert könnyen előfordulhat, hogy a tudományos teológia egy időre szem elől téveszti ezt a hozzájárulást, nem veszi észre fejlődését és közben messze elmarad mögötte.

A teológiának figyelnie kell arra is, hogy a népi vallásosságban különösen intenzív módon jutnak kifejezésre egyrészt a nép szenvedései és reményei, másrészt a vallásosság szétrombolása és kiüresítése az uralkodó ideológia által. A népi vallásosság ugyanakkor kifejezője a hivatalos egyház és a nép eltorzult viszonyának, kölcsönös elidegenedésének is. A hivatalos vallásosság sta-

bilizáló intézkedései (pl. áhitatformák szervezése) sokszor saját helyzetének biztosítását szolgálják. E legitimációs stratégia fő jellemzője viszont a nép evilági érdeke és a vallásos ideál közti kompromisszum, ami aztán könnyen a kapcsolat tárgyiasulásához, elszemélytelenedéséhez vezet. A népi vallásosság teológiai kritikája tehát az egyház és az általa gyakorolt társadalmi-politikai funkciónak a kritikája is egyben. A népi vallásosság ugyanis csak akkor hat elidegenítően, ha irányítói a fennálló viszonyok igazolására és fenntartására használják. A teológia feladata nem a népi vallásosság szimbólumainak elfogadása vagy elvetése, hanem állandó újraértelmezése az egész evangéliumra való tekintettel. Magát a népi vallásosságot kell táplálnia a kinyilatkoztatás mind teljesebb kifejtésével, megszabadítva azoktól az elemektől, amelyek hitelét veszik.

A népi vallásosság elbeszélései, szimbólumai, kultikus megnyilvánulásai, történelmi emlékezete saját jelentéssel rendelkeznek. A teológia kísérletet tehet arra, hogy a társadalomtudományok segítségével reflektív, kritikai szemlélettel föltárja ezt a jelentést, számolva azzal, hogy így a népi vallásosság oldaláról tudományos önértelmezése is megkérdőjeleződhet. A népi vallásosság ezzel újra és újra kritikus megvilágításba helyezi a teológiát, kérdésföltevéseit megtisztítja a történelem során ráarakódott zavaró elemektől, s így lehetővé válik, hogy kölcsönösen új értékek megvalósítására ösztönözzék egymást. (*).

(*) A szerző a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportjának a munkatársa.